

Üçüncü sene

On üçüncü sayı

DARÜLFÜNUN
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

Tarihî, içtimaî, dinî, felsefî

İkinci Teşrin — 1929

Istanbul — Şehzadebaşı
Evkaf Matbaası
1929

İslamda ilk fikrî hareketler ve dinî mezhepler

— 9 —

Burada; islamdaki ilk fikrî ve ilmî hareketleri yazmağa başlayabiliriz. İslamın ibtidasından itibaren (Emevî) devrinin sonuna kadar olan zaman esnasında fikrî hareketlerin atideki vecihler ile üç cephe-den ilerlemiş olduğunu görüyoruz.

1 — Dinî hareket ki bu; tefsir, hadis ve teşri' ve saire de vuku' bulmuştur.

2 — Siyer ve tarih ve saire,

3 — mantık, kimya, tababet ve saire burada derhal şunu ilave idelim ki bu ilmî hareketle henüz muntazam metotlar dahiline girmiş değil idi,

Bu sırada bu ilimler ibtidâî bir halde olup her zaman ve her mekânda olduğu gibi bilahare inkişaf ve tekemmüle mazhar olmuştur.

1 — Dinî hareket: kuranın tefsirine ve hadise ve teşria dair olan bu hareket islamdaki hareketlerin en genişini ve en kuvvetlisini teşkil iderki bu hareket peygamberimizin hayatında başlayarak kendilerinden sonra temadi ve tevessü' itmiş idi. Ve ilk defa fikir sahasını bu hareket işgal ettiğinden sahabe içindeki alimler din alimleri olduğu gibi ilimler dahi din ilimlerine münhasır kalıyor idi. islamın bu ilk alimleri bittabi ilmen aynı derecede olmayup yektigerlerine nazaran muhtelif derecede bulunuyorlar idi. bunlardan (Ömeribnilhattap - عمر بن الخطاب) ve (Ali İbni ebitalib - علي بن ابي طالب) ve (İbni Mesut - ابن مسعود) ve (İbni Ömer - ابن عمر) ve (Âişe - عائشة) ve saire altı veya yedi kimse ilmen birinci tabakada addolunuyurlar idi. bunların dununda olan ikinci tabakada yigirmi ve üçüncü tabakada 120 kimse ta'dat olunmaktadır.

birinci tabakada bulunanlar diger tabakada bulunanlar gibi muhtelif şahsiyyeti ilmiyyeye malik idiler.

Mesela: (Ömeribnilhattab - عمر بن الخطاب) çok hadis, cem ve rivayet itmediği gibi tefsire dairde kendisinin çok sözleri yoktur. Buzatın faik sıfatı fikir ve nazarlarında isabet ve adil ve hakkaniyyetin her cihe-
ilahiyat : 1

tini ihataya kabiliyyetidir. ya'ni (Ömeribnilhattab - عمر بن الخطاب) (kazaî - قضاء) bir akle maliktir. Kendisi peygamberimizin hayatında dinî meş'elelerde (Fetva) virenlerden olduğu gibi reyleriyle bir çok müşkil mes'eleleri hal itmiş idi.

Bu zatın oğlu olan (Abdullah - عبدالله) ise pederinin aksine olarak yalnız hadis cem'ile iştigal ider ve bu meşguliyyet dairesinden harice çıkmaz idi. Birinci tabakada bulunanlardan (Abdullah ibini abbas - عبدالله بن عباس) ise muhtelif mevzularda mâlûmat sahibi idi tefsir ve siyer kitaplarında görüldüğü vechile bu zatın şür, ensab ve tarihe geniş bir surette vukufu var idi. Bu zatın hayatı heman heman temamilen ta'lim ve taallümle geçmiş idi. (Abbasi)lerin ceddî olan bu zatın ismi etrafında bilahare (Abbassî)ler zamanında bir çok mübalagakârane sözler icat edilmiş olduğunuda söylemek lâzımdır ki bu sözleri kendisine isnat edenler esas itibarile (İbni Abbas - ابن عباس)ın mâ'lûmatının vus'at ve tenevvuunu kendileri için müsait bulmuş idiler. bunlardan başka (Aliyibniebitalib - علي بن ابي طالب)ın şahsiyyeti vardır ki bu zatı sevenler ile sevmeyenler taraflarından kendisine izafe olunan gerek müsbet ve gerek menfî sözler bir müverrihi adeta şaşirtacak bir haldedir. (Şifler)in bu zatın her hususdaki kudretini ifadedeki ifratlarına mukabil tefriti cihetine gidenlerde olmuştur. Bu zattan (586) kadra hadis rivayet idenler olmuş isede (İbni hazım - ابن حزم)ın (elfasl - الفصل)ında [c 4, S 137] görüldüğü vechile bunların yalnız ellisi sahih ad edilmiştir. kendine bir divan teşkil idecek kadar bir çok şiirler ve (nehcül belaga - نهج البلاغه)namile (eşşerifürradiy - الشريف الرضي) tarafından cem edilmiş olan bir çok hutbeler dahi isnat olunmuştur ki arapca bilenlerce şiirlerin iran mahsuli olduğu ve ba'zılarının pek müteehhir zamanlarda yazılmış bulunduğu meydandadır. hutbelere gelince bunlara dahi (safedî - صفدي) gibi bazı kimseler tarafından şüpheli nazarlar ile bakılmıştır. hakikaten bu hutbelerin bazılarında fazla seci'ler ve fazla sanatlar birinci asrın uslubile kabil tevfiq degildir. bunlardan başka bu zata isnat olunan cefr ve camia - جمع و جامعه bunlar hakkında mecmuamızın sekizinci sayısında intişar itmiş olan benim (batnîlik tarihi - باطنية تاريخي) ünvanlı mekalemde ma'lumat vardır. ve (nahv - نحو) ilmini vazih itmiş olduğu hakkındaki hikaye kendisinin ilmf şahsiyyetini ta'yinde bir müverrihi bir çok müşkilat karşısında bırakır.

(tabakat ibni sa'd - طبقات ابن سعد) gibi mevsuk menba'lardan anlaşıldığına göre bu zat dahi (kezaî - كزائي) bir akla malik idi. bundan başka kuran kerimim maanisine vukuf itibarile de sehabe arasında kendisinin mühim bir mevkî varidi.

Bu zevatten başka sehabenin alimlerinden ma'dut olanlar içinde

(abdullah ibni selam-عبداه بن سلام) gibi aslen yehudi olanlar vardır ki bu zat (tevrât-توراة) ve (tevrât-توراة) etrafındaki ma'lumatile müştahiridi.

Sehabenin bu alimleri islam memleketlerine dağılmış ve daha dogrusu dinî ilimleri ta'lim için bunların her biri bir tarafa gitmiş idi . Peygamberimiz (yemen - عن) ve (bahreyn - بحر) ve fetihten sonra (mekke-مكة) ve ba'zı zevatı göndermiş oldukları gibi islam memleketi tevssü' ettikten sonra (Ömeribnilhattab-عمر بن الخطاب) dahi ayni suretle hareket etmiş idi.

Bu zatların herbiri gitmiş oldukları şehirlerde ilmî hareketler vücûde getirmişler ve buralarda ayrı ayrı mektepler te'sis itmiş idiler. bunların talebesi meyanına (mevali-arabın gayrı milletlere mensup olanlar) dahi girmiş ve sahabe tabakasını ta'kib eden (tabiin-تابعين) tabakasında ve bunları ta'kib eden tabakada bunlardan pek çok alimler yetişmişidiler. sehabe asrında alimlerin ekserisi arabidi. (tabiin) zamanında ise alimlerin ekserisini (mevali-موالي) teşkil ediyorlaridi. (İbni halidun-ابن خالدون) a göre [mukaddeme. S 497 birut basması] : "sahabenin malumatı bidayette şifahî olup peygamberimiz den telekki tarkıyla öğreniyoridiler. talim ve taallüm, te'lif ve tedvin devri gelince araplar buhususda gayrı arablardan geri olduklarından (mevali-موالي) arablaratefevvuk ettiler. kadim bir medeniyetin evladı olan bu mevaliden mesela: (nahv-نحو) i (sibveyه-سيبويه) ve sonra (Farisî-فارسي) ve daha sunra (zeccac-زجاج) tedvin ittikleri gibi (Hadis-حديث) ve (Usulifıkıh-اصول فقه) ve (Kelam-كلام) ve (Tefsir-تفسير) dahi bunların zekâlarıyle intizam tahtına girdi. "

Filhakıka (mevali-موالي) arablara tefavvuk itmiş idilersede (Emevî) ler devrinde (Saıttibnil müseyyeb-عبد بن المسيب) ve (Alkame-علقمة) gibi arab alimler dahi varidi.

İslamdaki ilk fikrî ve ilmî hareketlerin en geniş ve kuvvetlisi olduğunu söylediğimiz tefsir ve hadis ve teşria dair olan bu hareket tabii kuranın nuzuli ile ve peygamberimizin nübuvevi ile başlamış idi.

Kuran hâdiseler hasebile muhtelif zamanlarda kısım kısım nazil oluyur idi .

Peygamberimizin vefatında biryerde toplanmamış ve (mushaf - مصحف) haline getirilmemiş idi . (Ebubekirusiddık-ابوبكر الصديق) zamanında muhtelif sahifalara yazılmış ve muhtelif kimselerin yanlarında kalmış olanbu kuran parçaları toplattırıldı.

(Osmanibni affan-عثمان بن عفان) ise; zamanında bumuhtelif kuran parçalarını bir cilt içine aldı ve bu günkü mushaf haline koydu . Kuran arab lisaniyle ve arabçedaki (Hakikat-حقيقت) ve (Mecaz-مجاز) ve (Kinaye

(كسنايه) gibi muhtelif uslub lar dahilinde nazil oluyor idi. Bununla beraber sehabenin hepsi kuranı duyar duymaz gerek müferdat ve gerek mürekkebat itibariyle tamamen anlamakta değil idiler[mukaddeme, S 383, birut basması] nda busu retle yani sehabenin kuranı duyar duymaztemamiyle anlamakta olduklarını ifade suretiyle beyanatta bulunan (İbni Haldun (ابن خلدون) a iştirak edecek değiliz. Her hangi bir lisanla yazılmış olan bir eseri o lisan ehli olanların bila istisna anlamaları mümkün değildir.Çünkü bir kitabı anlamak yalnız lisan mes'elesinden ibaret değildir.aklı seviye itiba riyle kitabın seviy esinden aşağı kalmamak lazımdır binaenaleyhsehabenin hepsinin kuranı duyar duymaz derhal anlamakta olduklarını söylemek adete muvafık olmadığı gibi vakıada mutabık değildir. Çünkü (Ömeribnilhattab عمر بن الخطاب) ın bile ma'nasını temamilen anlayamıyarak sormuş olduğu ba'zı müferdat vardır.

Bununla beraber kuranın ; dinin esasatına ta'luk iden ayetleri herkestarafından anlaşılacak surette açıktır. (Enam suresi - سورہ می) gibi dinin esasatını bildiren ve (mekk - مکه) de nazil olan sure ve ayetler arab lisanının selikasına malik olan her hangi bir arabın güzelce anlaya bileceği vechile gayet vazih surette nazil olmuştur.

Bunların yanında ma'nası gamiz olan ayetler ve kelimeler ve hattâ harfler dahi vardır ki ma'nası açık olan (muhkemler - محكم) e mukabil bunlara (müteşabihat - متشابهات) namı verilmiştir. Ayetlerin nüzulini icap iden ehvali bizzat müşahede etmiş olan sehabiler şüpheşiz dirki kuranı müşahhas surette anlıyor idiler. Bununla beraber hepsinin anlayışları aynı derecede değil idi. Arabca ile nazil olan kuran bunların kendi lisanları isede yekdiğerlerine nazaran arabcanın edebiyatına vukuf itibariyle olan tefavütleri bunu icap ittirdiği gibi sık sık peygamberimizin nezdinde bulunanların ayetlerin nüzul sebeplerini görmeleri dahi buhususda kendilerinin diğ erlerine tefevvuklarını te'min ediyor idi.

Ayetlerin nüzülü esnasında arabların ve arabistan yarım adasındaki yahudî ve hıristiyanların ehval ve adatını bilmek de ayrıca müessir oluyor idi. Tefsir peygamberimizin izahatına istinat ediyor idi.

Kuranı tefsir hususunda rey izharında ntehaşi edenler bulunmakla beraber sahabi ve sahabileri ta' kib iden (tabiin - تابعين) in ekserisi kendi rey ve iştihatlarıylede kuranı tefsir idiyorlar idi. Ayetlerin ba'zan mücmel bıraktığı noktalar hakkında tafsilât merakına düşmek dahi kuranın tefsirini tevşia medar oluyor idiki bu hususdaki ma'lumatın ekserisini (tevrat - تورات) ve (tevrat - تورات) etrafında dolaşan sözlerden alıyorlar idi. Buhususta (İbnihaldun - ابن خلدون) u [mukaddeme, S 384, birut basması] dinleyelim: "arablar bedevî ve ümmî idiler. Kitap ve ilim ile münasebetleri yok idi. Halkatin bidayeti ve kâinatı idare iden kanun-

lar hakkında meraka düşdüikleri zaman bunları (Ehl kitab-اهل کتاب)dan öğrenmek istiyor idiler arablar arasında ki (Ehl kitap-اهل کتاب) in pek çokları da arablardan daha yüksek değil idiler. Bunlarda ancak (Ehl kitap-اهل کتاب) - avamının bildiklerini biliyor idiler. Bunlardan (ke'bül-ahbar - كهب الاحبار) (vehbibni münebbih - وهب بن منبه) (abdullah ibni selam-عبداه بن سلام) gibi islamdinine girenler islam dininin ahkâmına taalluku olmayan maddelerde sabık mâlumatlarını bırakmak mecburiyyetini duymadıklarından bunların (İsrafilîyyat-اسرائيليات)ı sorulan suallere cevap olmak üzere naklolunarak maatteessüf bunlar ile tefsirler doldurulmuş- tur .

Kuranın tefsiri hususunda sahabiler arasında (aliyibni ebitalip-علي بن ابي طالب) ve (abdullahibni abbas-عبداه بن عباس) ve (abdullahibni mesut-عبداه بن مسعود) ve (ubeyyibni keap-ابي بن كعب) birinci derecede iştihar itmiş idiler. Bunlar arap lisanında kuvvetli¹ oldukları gibi peygamberimiz ile de daima beraber bulduklarından ayetlerin nüzullerine sebep olan hadiseleri gözleriyle görüyor ve kulaklarıyla işidiyor idiler.

Bu dört zattan rivayet olunan kaviller kemiyet itibariyle tertip idilecek olur ise birinci (İbniabbas-ابن عباس) ikinci (abdullahibni mes'ut-عبداه بن مسعود) üçüncü (aliyibni ebitalip-علي بن ابي طالب) ve nehayet (übeyyibni keap-ابي بن كعب) gelir ki bu zatlara isnat olunan kaviller içerisinde sahih olmayanları da pek çoktur. (İbni abbas-ابن عباس) ve (aliyibni ebitalip-علي بن ابي طالب) e isnat ve bunların namlarına vaz olunmuş olan sözler diğerlerine isnat olunmuş olanlardan daha çoktur. Bu iki zatın peygamberimizin ailesinden olmaları ve aynı zamanda (İbni abbas) ın (Abbasi) halifelerinin cediti bulunması ve (aliyibni ebi talib) in ise (şifler) ce hemen hemen beşeriyet fevkında ad olunması bu hususta kendilerine bir çok ekvalın isnat olunmasına sebep olmuştur.

(Abbasi) halifelerine tekarrüp maksadiyle (İbni abbas)dan muhtelif tarikler ile rivayette bulunanlar çoğalmış olduklarından bu tarikler munakkitler tarafından bihakkin ta'kip olunarak ba'zıları (ta'dil-تعديل) ve ba'zıları (cerh-جرح) olunmuştur.

Sahabileri ta'kip eden tabifler devrinde (İbniabbas) in talebesi meyanında (mucahit-مجاهد) ve (ataibni ebi rebah-عطاء بن ابي رباح) ve (İkrime-عكرمة) ve (Saittibi cübeyr-سعيد بن جبير) iştihar itmişler idi ki bunlardan (Mücahit) en mevsukları ad idilmektedir.

(İbni abbas)ın kölesi olan (İkrime) yi tevsik etmeyenler olmuştur. (Abdullahibni mes'ud)un filmizleri içinde (Kûfe-كوفه)de (Mesruk-مسروق)ve (basra-بصره) da (Katade-كتادة) iştihar kazanmış idiler. Bu devirde bir çok yahudiler ve hiristiyanlar islam dinine girmiş olduklarından bun-

ların getirdikleri ma'lumat; tefsiri (İsrailiyyat-اسرائيليات) ve (Nasranîyyat نصرانيات) ile doldurdu.

Sahabîler ve tabîfler devrinden sonra alimler bunlardan menkul olan sözleri senetleriyle zikr ederek tefsire ait kitablar yazmağa başladılar bilahere (Fıkıh-فقہ) ve (Kelam-کلام) mezhepleri zuhur iderek tefsirlerde bu hususdaki muhtelif fikir ve icihatları te'yit etrafında sözler yazılmağa başladı ve en son yazılmış olan tefsir kitabına kadar her zamanda yazılmış olan tefsir o zamanın ilmî ve fikrî vaziyetinin bir aynesi oldu .

İslamdaki ilk fikrî ve ilmî hareketi teşkil etmiş olduğunu söylediğimiz maddelerden (hadis-حدیث) e gelince buda peygamberimizin sözleri ve feilleri ve takrirlerinden ibaret idi. ki bu üç noktadan bakılırsa her hangi bir kimsenin bütün hayatını görmek mümkün olduğundan bu üç nokta peygamberimizinde; tabîî insiyakat müstesna olmak üzere teşri dairesi dahilinde gerek ibadet ve gerek mamelat ve gerek ukubatı irae iden bütün fiillerini ve bu bablardaki yine irşat maksadına ma'tuf bulunan bütün sözlerini ve sahabîlerden her hangi bir kimsenin her hangi bir fiil veya kavlini sükût ile telekkiyelerini mühtevidirki peygamberimizin fiilleri meyanında (mekke) de ve (mekke) den (medine) ye hicrette ve (medine) de cereyan iden hayatlarını irae iden tarih kısmında dahildir ki hadîsin bu kısmının ne kadar mühim olduğunu söylemeğe luzum yoktur. işte Peygamberimizin bütün vukuatını ve gazevatını cami' olan bu kısım hadisler (Si-yer ve megâzi-سير، معازي) namile vücude getirilmiş eserlerin esaslarını teşkil etmektedirler.

kavî, fi'î ve takrirî olmak üzere üç kısım olduğunu söylediğimiz hadislere peygamberimizden sonra sahabîlerden varit olanlarda zam ve ilave idildi. hadisin dînen büyük bir kıymeti olduğunu söylemeye hâcet yoktur. dînin birinci esasını kuran ikinci esasını hadis teşkil eder. kuranda (mücmel-مجموع) (mutlak-مطلق) ve (amm-عام) olan ayetleri peygamberimiz kavilleri veya fiilleriyle beyan ve takyit ve tahsis eylemişlerdi .

bunlardan başka hâdiseler daima ayetle hâl edilmediğinden ba'zan doğrudan doğruya peygamberimizin hükmiyle hâl olunur idi. binaen aleyh hadîsin cem'i fevkalade ehemmiyeti haiz idi. peygamberimizin zamanlarında hadisleri bir yere toplanmak teşebbüsünde bulunmıyor idiler bunda hadislerin kuranla karıştırılmasından korkuluyor idi. peygamberimizin vefatından sonra hâdis olan hâdiseleri ya mektup olan kuranla veya mektup olmiyop hatıralarda bulunan hadisler ile hâl ediyorlar idi.

Sehabîlerden ba'zıları fevkalade ittikaları saikasıyle peygamberimize hadis isnadında kendilerinden bir kizb sudur itmek ve aynı zamanda hadis vasıtasıyla halkı kurandan ala koymuş olmaktan korkarak hadis rivayetinde ağırdavranıyur idiler bunlara mukabil çok çok hadis rivayet idenler dahi var idisede hadisler cem olunmamış idi.

nübüvvetin bidayetinden vefat tarihlerine kadar yigirmi üç yıl esnasında ki peygamberimizin fiil ve kavilleri mustakıl kitapta tesbit idilmeyerek yalnız hafızalara itimat ile iktifa idilmiş bulunması ba'zı kimselerin hadis vaz iderek bunları peygamberimize isnat etmelerine yolaçtı. bu hadis vaz'ı keyfiyetinin peygamberimizin zamanında değil se bile hemen vefatlarından sonra başlamış olduğu muhakkaktır. fütühat tevali ederek bir çok muhtelif ekvamın muhtelif emellerinin tesadümü neticesinde hadis vaz'ı suratle ilerlemeye başladı.

(manî) lik ile müttehem olanlardan (abdulkerimibniebilavca'-عبدالكریم بن ابی العوجاء) muhtelif mevzu'larda 4,000 hadis vaz itmiş olduğunu itiraf itmiş idi. (ahmetibni hanbel-احمد بن حنبل) in, kuranın tefsirine müteallık binlerce hadis toblamış olduğu halde bunlardan hiç birinin sahih olmadığını görmesi ve (buharî-بخاری) nin kitabındaki 3000 kadar mükerrer hadislerden başka yedibin hadisi kendi asrında mütedavil olan 600,000 hadisden ihtiyar itmiş olduğu gözönüne getirilecek olur ise hadis vaz'ının ne kadar ilerlemiş olduğu anlaşılır bu uydurma hadislerin hepsi islam dininin aleyhinde olarak vaz olunmiyur idi: bunlarda muhtelif ruhî haletler te'sir icra idiyoridi. dinî teşfikatı mutazammin sözlerin peygamberimize isnat idilerek hadis meyanında zikrini tecviz idenler olduğu gibi sui kaste makrum olmayarak hadis vaz'ına sebebiyet virenler dahi oluyor idi. her halde şurası muhakkaktır ki bir çok hadisler vaz olunmuş idi.

Sahabîler den muhtelif zatların taraftarları yektiğerlerine karşı siyasî husumetler saikasıyle bir çok hadisler vaz'itmişler dir ki bu hususda ön ayak alanlar (nehcülbelaga-نهج البلاغه) şarihi (ibni ebilhadit ابن ابی الحدید) de [c 3, s 17] de görüldüğü vechile (şifler) dir. (kelam-كلام) ve (fıkıh-فقه) ihtilafları dahi buhususda amel olmuştur hadis aleminde ki bu hercümerç alimlerden ba'zı zevatı tahrik itmiş olduğundan bunlar hadislerin sahihlerini gayri sahihlerinden ayırmak ve sahihleri bir kitapta cem itmek üzere faaiyyete geçtiler. ve bu hususda hadislerin isnadlarını ya'ni rivayetlerden teşekkül iden silsileyi tetkik ittiler.

Silsileyi teşkil iden zatların aralarında inkita' olmamak esasî şartı bundan başka bu zatların mevsukiyetleri hadisın sıhatca olan kıymetini arttırdığı gibi bunlardan herhangiisini bir göna sebepi cerhi bulun-

ması hadisin sıhatine te'sir ediyor idi. bu zatların ekserisi sehabîlerin cerh veya ta'dilleri hakkında söz söylemeğe mahal görmediler; bunların hepsini esas itibariyle adalet erbabından olarak kabul ettiler. sahabîlerde hiç bir hususiyet görmeyenler bunlarında cerh veya ta'dilleri cihetine gittiler.

Filhakıka sehabîlerin yektigerlerini tenkit ettikleri ve ba'zan içlerinden birinin rivayet ettiği bir hadisi diğerinin kabul etmediği olurdu.

hadis münakitlerinin ekserisi ve hususiyle müteehhirler sahabîlerin hepsinin adalet erbabı olduklarını kabul de ittifak etmişlerdir.

Cerh ve ta'dil sahabîler devrinde başlamıştı. Tabîler devrinde vusât kesp etti. mezhep ihtilafının buhususta büyük te'siri oluyordu (ehli sünnet - اهل سنت) ile (Şifler - شيعيز) yekdiğerlerini hadis rivayetinde vusuk ve itimada şayan bulmıyor idiler. Hadis uleması cerh ve tadil için hususi kavait vaz itmişlerdir. Bunlar bir hadisin sıhhat ve ademi sıhhatını anlamak üzere (Sened - سند) e pek çok ehemmiyyet atfettikleri halde hadisin (Metn - متن) ini tedkika ehemmiyyet atf etmeyorlar idi. Peygamberimize isnad edilen bir hadisin mufadının muhit ile intibak ve alakası olmaması veya tarihin haber virmekte olduğu vukuat ile mütenakız bulunması veya hadis ibaresinin tezamun ittiği her hangi bir ta'birin Peygamberimizin ta'birine uygun bulunmaması ve saire noktalardan lazım olan tetkikat adeta ihmal edilmiştir. Peygamberimizden en çok hadis rivayet itmiş olan (Ebu-hüreyre - ابوهريره) dir. bu zat peygamberimizden (5374) hadis rivayet etmiştir. Bu zattan sonra (aişe - عائشه) valdemiz gelir ki bunun rivayet itmiş olduğu hadislerin adedide (2210) dur (Abdullah ibni Ömer - عبد الله بن عمر) ve (Enesibni malik - انس ابن مالك) dahi takriben (aişe) valdemiz kadar rivayette bulunmuşlardır. (Ömeribnil hattab - عمر بن الخطاب) ise ancak (537) hadis rivayet etmiştir. Çok hadis rivayet idenlerin peygamberimizden sonra çok yaşamış olmaları bu hususta kendilerine muvaffakiyyet bahş iden esbabdan idi.

Hadislerin cem'ini ilk defa (Ömeribnil hattab - عمر بن الخطاب) düşünmüş ve bu hususda sahabîler ile müşavere neticesinde sahabîlerdahi kendisine müvafakat etmiş idilersede bütün ehemmiyyet hadislere virilerek kuranın terk olunması endişesi kendisinin bu işten vaz geçmesine sebep olmuş idi.

kendisinden sonra (Ömeribni abdulaziz - عمر بن عبدالعزيز) in hadisleri cem ittirmek istemiş olduğunu görüyoruz. Bunun dahi teşebbüsü neticeye iktiran idememiş idi. (Abbasi - عباسي) lerin ilk hükümdarlarından (Ebuca'ferülmansur - ابو جعفر المنصور) un dahi (İmam mâlikibni enes - امام مالك بن انس) e hadisleri cem ittirerek bunlardan ma'da hadisleri kıymetten iskat itmek istediği ma'lumdur.

Her halde şurası mahakkaktır ki hicretin birinci asrı esnasında hadisler hiç bir kimse tarafından cem olunmamış idi. İkinci karn esnasında muhtelif beldelerde muhtelif zatlar hadisleri cem'a başladılar bunlar kendilerince sahih add ettikleri hadisleri cem ediyorlar idi ki içlerinde (buharî - بخارى) ve (müslim - مسلم) in (sahih - صحيح) leri gibi ve (İmam malik - امام مالك) in (Muvatta' - موطأ) ı gibi (Fıkıh - فقه) bapları tertibi üzere tertip olunmuş olanları olduğu gibi (Ahmetibni hanbel - احمد بن حنبل) in (Müsnet - مسند) i gibi râviler esasî üzerine cem olunmuş olanlarda vardır.

Hadisler ister sahih, ister mevzu olsun islam aleminde medeniyet neşri hususunda en büyük amillerden birini teşkil etmiştir. Herkes hadisleri yazıyor ve bunları yekdiğerlerinden işitmek için seyahatler idiyorlar ve aralarında bu hususa ait mükatebeler vuku' buluyor ve bunların zabt ve tahrirleri ve şerhi tefsirleri islam alemine büyük bir hararet ve hareket viriyor idi.

İslam tarihi ve peygamberimizin tarihi hayatları ve (Siyerü megazi - سيره مغازی) denilen muharebeleri bidayette bu hareket dahilinde idi. Dinilebilir ki işler öleştirilmemiş (Bölünmemiş) olan bu devirde ahlak ve felsefe ve tarih ve hukuka ait bütün ma'lumat tefsir ve hadisin etrafında dolaşiyor ve sahabîler ve tâbîlerin bütün ilmî şöhretleri tefsir ve hadis üzerinde toplanıyor idi.

İslamda ilk fikrî ve ilmî hareketin aslı hatlarından biri de teşri hareketidir. Yukarıda söylediğimiz gibi (Hicaz - حجاز) arabaları nîm bedvî idiler. Muntazam bir hükümetleri ve hükümdarları yok idi. bunlar kabile hayatı yaşamakta idiler ki kabile efradı adeden çoğaldıkça bunlar (Batın - بطن) lara ve (Fahz - فخذ) lara ve (Aşiret - عشيرة) lere ayrılmakla beraber aralarında yegâne rabıtayı te'min eden kan birliği unutulmaz idi. Kendi zaamlarınca bir kandan olanların hepsi bir kütle add olunurlar idi. Öyleki bunların herbir ferdi bu kütlede himayesi altında yaşar ve icabında bu kütlede her bir ferdin imdat talep itmeğe hakkı olur idi. Ve bu kütle dahi her hangi bir ferdin imdad talebi vukuunda onayarıma koşmağı; onu kurtarmağı kendisine borç bilir idi. Şayet kurtaramaz ise onun kanını talep hakkı bu kütle ye ait olur idi efradda mensup oldukları kabilenin şan ve şerefini muhafaza ya mecbur oldukları gibi kabilelerinin urf ve adetlerinede son derecede riayetkâr idiler.

Her kabilenin; kabile efradı üzerinde hâkim bir şeyhi vardırki bu şeyh; bu mevkiî mal veya kuvvet ile işgal etmiş değildir. Şeyhlik kendisine ya pederinden kalmış veya akıllı başı veya ilerlemiş yaşından dolayı bu mevkiya getirilmiştir :

Her şeh kendi kabilesini diğer kabilelere karşı temsil ider. ve nufuz ve kuvveti kabilesinden çıkan umumî reyin vekuvvetin muhasalası olur idi .

Bedâvet alemine yakınlık ve uzaklıkları nisbetinde her kabilenin ba'zan diğer kabileler ile müşterek ve ba'zan gayri müşterek olan urf ve adetleri var idi .

Şehten başka kabileler içinde hakimler bulunur idilerki bunlar kabilenin urf ve adetlerine göre zuhura gelen husumetleri halvefasıl iderler idi. (Muhadarat-محاضرات) kitapları gözden geçirilecek olur ise arabların ba'zan bu hakim lere ve ba'zaa (kâhin-كاهن) lere muracaat etmekte oldukları görülür bu hakimlerin virdiği hükümler maddi hiç bir cezayı icab itmez idi. mütehasımlardahi hakime müracaata mecbur olmadıkları gibi virdiği hükmede inkıyat itmeyebilirler idi (Edebiyyat-ادبيات) kitaplarında bunlardan iki asil kimsenin hakeme müracaatla hangisinin daha şerif vedaha efendi oldukları hakkında hakemden rey talep ittikleri ve netice de'lehinde hüküm olunan kimsenin gerek kendisinin ve gerek aşiretinin iftihar hakkına malik oldukları görülmektedirki arablarca (Münafere-منافرة) dinilen bu türlü mufaherelerden anlaşıldığı vecihle arablar arasındaki hâkimler hâkim değil hakem idiler. muntazam hükümet olmayan yerlerde te'yit kuvvetini te'sis kabil olmadığından bu gibi mahallerde hükümlerini icra ve infaz idebilen hâkimler bulunamayacağı da biidir.

İslâmın zuhurundan pek az zaman evvel vakî olmuş olup (buharî-بخاری) tarafından zikredilen şöyle bir cinaî vak'a vardır :

“ (Benihaşim-بنی هاشم) dan biri (Kureys) habilesinin diğer bir fahzı “na mensup biri yanına ecir almış idi. bunlar develerin başında ola-”
“rak gidiyorlar idi. Yine (Beni haşim - بنی هاشم) denbiri bunlara ra-”
“st gelip sırtındaki çuvalının kopmuş olan ipinin yerine gendisine ip”
“vermesini bu ecir olan (haşimî) den istedi. bunlar kondukları”
“vakit ecir develerin ayaklarını bağlar ile bağladı. yalnız çuval sahi-”
“bine virdiği ip ile bağlayacağı deve açıkta kaldı. müste'cir olan kim-”
“se bu ipl zayı ittiğinden tolayı ecirin başına vurduğu sopa ile bu”
“ecirin ölümüne sebep oldu. bu ecir son deminde oradan geçen (Ye-”
“men-يمن) li bir kimseden haç mevsiminde (yalekureys-يالقرش) ve”
“ (yalebeni haşim-يالبي هاشم) diye kabiledaşlarına kendisinin bu adam tara-”
“rafı,ndan bir ipten tolayı katil olunduğunu söylemesini rica itti. ve”
“gözlerini kapadı. Bu (yemen) li kimse bu zavallının reçasını yerine”
“getirdi. Bunun üzerine maktulün akrabası katil den diyet olarak ya”

“yüz deve virmesini veya kendi kavminden elli kimsenin; kendisinin”
“bu adamı katl etmemiş olduğu hakkında yemin itmelerini ve bunlar-”
“dan birini yapmayacak olur ise kendisini bu maktullerine kısa-”
“sen katl ideceklerini bildirdiler.”Bu vak’a arablar arasında islamdan”
“biraz zaman evvel hükümet fikrinin tebellür itmeğe başlamış olduğu-”
“nu göstermektedir .

Bunların (Mekke) şehrinde gerek yabancı ve gerek şehirli; gerek hür ve gerek köle hiç bir kimsenin zulme ma’ruz kalmamasını te’minen akt ittikleri (Hilfülfuludul-حلف الفضول) yeminleri burada adalet fikrinin artık dar hududu dahilinden kurtulduğunu teşhir etmektedir.

İslamdan bir az evvel (medine) de dahi teşri’ fikri bir az harekete gelmiş idi.

İslam dini cahiliyyet kanunlarından ba’zılarını ibka ve bazılarını ifna itti. ba’zılarını da tadil suretiyle bıraktı. mesela; katil ta’yin olunmadığı takdirde katilin kabile daşlarının yemine çekilmeleri ma’nasını ifade iden ve yukarıda (Buharî) den nakl ittiğimiz vak’ada mevcut olan (kasame-كاسامة) islam dininin ibka itmiş olduğu cahiliyyet aralarının kanunlarından biridir .

Bir adamın; hariçten bir çocuğun kendi çocuğu olduğunu i’lan itmesi ve bu çocuğun özçocuklar gibi mirasâ nail olması ma’nasına gelen (Tebenni-تبني) vesaireyi ifna iden islam; haç ve izdivaç ve talak ve sairede cari olan cahiliyyet urf ve adetlerini tadil suretiyle ibka itmiştir .

Ma’lumdurki peygamberimiz nübüviyetlerinden sonra yigirmi üç senelik hayatlarının on üç senesini (Mekke-مكة) ve on senesini (Medine-مدينة) de geçirmiş idiler (mekke) deki hayatları (İfta-افتاء) ve (Medine) deki onsenelik hayatları (Kaza-قضاء) devri olduğundan bu ikinci devirde teşria ait ayetler nazil oluyor ve (Sünnet-Hadiş-سنة وحديث) ler ile hâdiseler hakkında ızahat veriliyor idi .

Binaenaleyh islam teşriinin en mühim esasları olan kuran ve hadis diğere tabir ile (Kitap-كتاب) ve (Sünnet-سنة) ne kadar mühim ise peygamberimizin bu ikinci hayat devirleride okadar mühimdir.

ve kayki’vehadisat beyanı icap ettikçe kuran yukarıda söylediğimiz gibi yigirmi üç yılda nazil oldu ki bunun iki sülüsü (Mekke-مكة) ve bir sülüsü (Medine) de inmiştir.

(Mekke) de nazil olan sureler ve ayetler ahkamı mutazammin olmayup yalnız Allaha ve ahret gününe îman gibi dînin esaslarını ve adil ve ihsan ve yalnız allaktan korkmak gibi ahlâkî emirleri ve katil ve

kızları diri diri kuma gömmek gibi kötü adetleri men'i muhtevi olduğu gibi (Mekke - مکه) surelerinde namaz ve zekât gibi ibadetler hakkında da tafsil yok idi. (B'ey - بئع) ve (İcare - اجاره) gibi medeni ve (katl - قتل) ve (Sirkat - سرقت) gibi cinaî ve izdivaç ve talak gibi şahsî mesail hakkında izahat (Medine - مدینه) ye hicretten sonra başlamıştır ki (Mekke'de nazil olan ayatlerin muhtevi olduğu dînin usul ve esaslarının sair ahkâma takaddüm etmesi zaten tabîî ve mantıkî idi. ahkâmı ihtiva iden ayetler kuranda pek çok değildir mecmuu (6,000) bini tecavüz iden ayetlerden ahkâm ayetleri ancak iki yüz ayet kadar olup mecmuî ayetlerin otuzda birini teşkil iderler. kuranın tertibî (توقیفی - توقيفی) dır. ya'nî ne nüzul tarihi ve ne de mevzu'ların birliği esasları üzerine tertip olunmuş değildir. bir mevzua ait iki veya daha ziyade muhtelif mahallerde ayetler vardır. kuranın birinci derecede istihtaf itmiş olduğu gaye dînin erkânını te'sis ile halkı tevhit ve tehzibe da'vet olduğundan kurân; tabîî ma'lum tarzda bir kanun kitabı manzarasını göstermemektedir. teşri; ekseriyya vakı olan hâdiseler münasibetiyle vakı oluyor idi. bazan cüz'î bir hadise o mevzua ait bütün ahkâmın nüzülüne sebep oluyor idi. Tedricen nüzül iden ayetler müslimlerin medenî teşekküllerinin seyrini ta'kip ediyor idi. Bu teşekkül ve tekemmül islâm hey'eti ictimaiyeye sinin hal ve vaz'iyetine göre tedricî surette vakî olduğundan teşri'de (Nesih - نسخ) vakî olması zaruret kesp ediyor idi. Buda (Medine) de nazil olan ayetler arasında vakî oluyor idi. Çünkü (Medîne) de nazil olan ayetler yukarda söylediğimiz gibi dînin usul ve esaslarını ve tevhit ve ahlâka müteallik emirleri ihtiva ittiklerinden bunlarda (Nesih - نسخ) cari olmuyor idi. Kurân, ihtiva ettiği teşriî emirlerinde ekseriyya cahiliyyet urf ve adetlerine muhalifet itmiş ve arabların kadim vaziyetlerini islah itmiştir. meselâ zevcelerin adedini tahtit etmiş ve kadına huriyyet vermiştir. Peygamberimizin devrinde teşriin menbaı (Kitap - كتاب) ve (Sünnet - سنت) idi. Peygamberimizin vefatından sonra islâm memleketi suratle genişlemiş ve hicretin on dördüncü senesinde (Demşk - دمشق); on yedinci senesinde bütün (Şam - شام) ve (İrak - عراق); yigirmi birinci senesinde (İran - ايران) in tamamı feth olunmuş ve elli birinci senesinde müslimler (Semerkant - سمرقند) e varmış idiler.

Şarktaki bu fütuhattan başka garbda hicretin yirminci yılında (Mısır - مصر) alındı ve fütuhat temadî iderek doksan üçüncü yıl etrafında (İspanya - إسبانيا) feth edildi. Müslimler servet ve refah içine gark olmuş idiler. çünkü bu feth olunan memleketler zengin ve medenî memleketler idiler.

(İrân-ایران) ve (İrak-عراق) toprakları iran medeniyetini ve (mısır-مصر) ve (Şam-شام) roma medeniyetini temsil ediyor idi.

İslam ordusuyla beraber hareket eden fakihler ve alimler bu fütuhât münasebetiyle hayatın yeni yeni mes'eleleriyle karşı karşıya geldiler kitap ve sünnet ekseriyya küllî kavâit halinde dusturları mutazammîn olmakla hayatın bu yeni şunu karşısında teşri başka bir esasa ihtiyaç gösterdiği bu da bilahere tanzım olunup (Kıyas-قیاس) namını alan (Rey-رای) dir. sahabeden bir çokları (Nas-نص)ın ya'nî (Kitab-کتاب) ve (Sünnet-سنة) in sâkit olduğu mahallerde rey ve kıyas yürüterek ictehatta bulundular. Netekim peygamberimizin vefatıyla hilafet makamını işgal edecek zatın ta'yini içre (Sakifei benî saâde-سكيفة بني ساعدة) de toplanmış olan sahabîler bu hususda reylerini i'mal ve isti'mal etmiş idiler' hilafetleri esnasında gerek (Ebubekrissiddık-ابو بكر الصديق) ve gerek (Ömerülfaruk-عمر الفاروق) muhtelif içtihatlarında bulunmuş idiler (Ömerülfaruk-عمر الفاروق)un iktisadî, siyasî, umranî reyleri bilahere islam hukukcularına esas olmuştur. kurânın ruhundan mülhem olarak gerek halifelerin ve gerek metbu, olan imamların bir çok rey ve ictehadları vardır ki bu ictehadları küllî kavâide red etmek mümkündür muhtelif içtihatların esas ve mahreklerini muhtevi olup (usul fıkıh-اصول فقه) namıyla tedvin edilmiş olan bir ilim vardır ki bu ilimde islamda ki hukukî zekanın cinsi görülmektedir. (Rey - رای) medresesinin en mühim şahsiyeti olan (Ömeribnilhattab-عمر بن الخطاب) in (İrak-عراق) da (Abdullahibni mesut - عبدالله بن مسعود) tarafından isri ta'kıp olunmuşdur bu zat; (Ömeribnilhattab - عمر بن الخطاب) in âşıklarından biri idi. Daima bunun reylerini tetebbu'ider ve hiç bir reyinde kendisine muhalifette bulunmaz idi. (İrak-عراق) da bu zatın ilmi intişar itmiş olmakla bu medresede rey temayülatı kendini göstermiş ve bu temayülat nehayette (Ebu hanife-ابو حنيفة) ile tetevvüc etmiş idi. (İrak-عراق) medresesinde (Rey-رای) temayülatının galip olmasında birinci sebep (Abdullahibni mesut - عبدالله بن مسعود) olmuş isede burada (Hicaz-حجاز) kadar hadisin intişar itmemiş olması ve aynı zamanda buranın (İrân-ایران) ve (Roma-روما) medeniyetlerinin temamiyle te'sirleri altında kalmış bulunması ve bundan dolayı (Hicaz - حجاز) gibi bedeviyet muhitinde vaki' olmayan bir çok hadisatın cereyan gâhi olması (Rey - رای) istimalinî intâc etmiştir.

(Rey-رای) medresesine (Hadis-حدیث) medresesi tekabül idiyor idi. Sahabîlerden (Abbas - عباس) , (zübeyr - زبير) (Abdullahibni ömer - عبدالله بن عمر) ve saire gibileri bu medreseyi temsil idiyorlar idi. bunlar kendilerine sorulan bir meseleye (Kurân - قرآن) ve (Hadis - حدیث) de bulurlarsa cevap viriyorlar aksî taktirde sükût ediyorlar idi. Bu ikinci medrese (Hicaz - حجاز) medresesi idi. Bu iki medrese

arasında bir çok münakaşalar ve münafereler vakî olmuş idi . Bu iki medrese arasında orta medrese dahi vardırki (Rey - رای) yi ihmal itmediği halde daima (Hadis - حدیث) i ta'kîp itmiştir . Bu medresenin mümessilleri de (İmamî malik - امام مالک) ile (İmamî şafîî - امام شافعی) dir . (Rey رای) yukarıda söylediğimiz gibi vasi' bir hürriyet ile istimal olunmıyor idi . Şer'in hududunu aşacak surette vasi' mikyasda isti'mal olunmaz dıda ... Bunun için (Rey - رای) hakkında şurut ve kavâit vaz' olunarak (Kıyasıfukaha - قیاس فقهاء) namı altında mantıkçıların kıyasından tefrik edildi . Müslimler tarafından fetholunan (Birut - بيروت) ve saire gibi yerlerde (Roma - روما) kanunları tedris olunduğunu ve buralardaki mehakimde Roma kanunları carî' bulunduğunu ileri sürerek müsteşriklerden meşhur (Goltisher - غولتشر) ve saire gibi ba'zıları; ikinci asırda İslam fıkhnın roma fıkhdan müte'essir olmuş olduğunu söyleyorlar ve bu iddealarına İslamdaki fıkıh bablarının roma fıkıhı bablarına mukarın olmasını ve ba'zı hukukî düsturların Roma kanunlarına mutabık bulunmasını ilave idiliyor ve hatta İslamda hukukçu ma'nasına gelen (Fıkıh - فقہ) kelimesinin Romalılarca bu ma'nayı ifade eden (juris) kelimesinden alınmış olması iddiasında bulunuyorlar . Evvela şunu söyleyebilirizki arabların romalılar ile imtizaçlarından evvel (Fıkıh - فقہ) kelimesini kuran isti'mal etmiş ve İslam âleminde âlime ve hukukçuya (Fekih) namını kurân virmişti . Netekim (Müfti - مفتی) tabirida kurânın bir diğer ayetinden iktibas olunmuştur . bundan başka iki kanun arasında ki hükümlerin yekdiğerlerine benzemeleri birinin diğerinden alınmış olduğunu ifade de kat'iyyeti tazammun etmez .

İki dusturun yekdiğerinin aynı oıması dahi adâletî tesbit etmek isteyen ve bir gâyeye doğru ilerleyen iki kimsenin aynı netiye ye tevcüh itmelerinin bir zerureti olarak telakkî idilebilir . hiç bir (Fıkıh - فقہ) ın ne tenkıyd ve ne te'yit suretiyle (Roma - روما) fıkıhına dair bir söz söylemiş bulunmaması hususiyle (Birut - بيروت) müçtehitî olan (Evzaî - اوزعی) nın bu babda hiç bir sözü olmaması müsteşriklerin iddialarına sakit bir cevap ad idilmeğe sezadır .

2 — Siyer ve tarih :

Dokuzuncu kısmın başında söylediğimiz vachile İslamın ibtidasından itibaren (Emevî - اموی) lerin sonuna kadar geçen zaman esnasında fikrî hareketler üç cephe den ilerlemiş idi . Bu hareketlerin birincisini teşkil eden tefsir, hadis ve teşria dair olan hareketlerin aslı hatlarını bildirdik . buradâ ikinci cepheyi teşkil eden siyer ve tarih vesaire hakkında ma'lumat virmek isteyoruz .

Cahiliyyet arabları arasında ağızdan ağıza dolaşan hikayeler mevcut idiki bunların ba'zıları (Eyyamülarab - أيام العرب) dinilen kabile

muharebelerini ve bazılarında arabların başka kimseler ile ettikleri muharebeleri haki idi. Bu hikâyeler cahiliyyet ve hatta islam devirlerinde arabların müsamere mevzuları idi bunların arasında aşk ve alaka hikâyeleride mühim bir mevki işgal ediyor idi .

Arablara ; cahiliyyet devrinde İnan lılardan da bir çok efsaneler geçmiş idi . (Natribnil haris - نصر بن الحارث) (Hire - حمراء) den (İnan) ın (Rüstem - رستم) ve (İsfendiyar - اسفنديار) efsanelerini (Kureyş - كوريش) arasında neşirden hali kalmayordu . [(Lokman Suresin) deki altıncı ayetile (Enam Suresin) deki doksan üçüncü ayeti oku]

İslamda vuku' bulduğunu söylemek istediğimiz tarihî hareket ; tarih kitapları te'lif idilmek manasına alınmamalıdır . Maksadımız . Eski akvama dair müslimler arasında intişar eden haberler ve peygamberimizin ve müteakıp halifelerin devirlerinde hâdis olan vuku ata dair şifahî ma'lumat dır ki bunlar bilahere tedvin olunan tarih kitaplarına esas teşkil itmişlerdir .

(İbni cerir - ابن جرير) ve (İbni ishak - ابن اسحاق) gibi (tarih) ve (Siyer - سير) yazarlar şifahren intişar etmiş olan bu ma'lumatı bilahere kitaplarına derc etmiş idiler . tarihe karşı vuku'bulan bu uyanıklık bir çok sebepten neşet etmiştir .

Halifelerin devlet siyaseti namına diğer milletlerin ta'kip etmiş oldukları hareket hatlarını öğrenmek hususundaki merakları bu sebeplerin başında görülür mesela islamın cezireden dışarı çıkmamış olduğu devirdeki maliyye usuli basit idi her cihetten genişlemeye başlayan islam memleketlerinde tabîf basit olan maliyye usulu kâfi gelmiyor idi .

Yalnız maliyede değil devlet teşkîlatının her şubesinde bu ihtiyaç baş gösterdi binaenaleyh halifeler diğer milletlerin bu hususdaki teşkîlatlarını dikkat ve ehemmiyyetle ta'kip ediyor idiler . Bu suretle müslimler arasında tarihî ma'lumat halifelerden başlayarak muhtelif tabakalar arasında günden güne çoğalmağa başladı . Birde tarihleri yazılmış olan muhtelif milletler islam dinini kabul etmiş idiler . Bunlar kendi tarihlerini müslimler arasında neşir ediyor idiler . Buda tarihî hareketi takviye eden sebeplerden birini teşkil ediyor idi .

Zikr ettiğimiz bu iki sebepten daha mühim olan şu üçüncü sebep dahi vardır :

Yukarda söylediğimiz veçhile müslimler hadisleri topliyorlar di ki peygamberimizin medenî, cinaf, şahsî mes'elelere ve ibadetlere müteallik gerek kavilleri ve gerek fiilleri ve vaaz irşada dair söz-leri ve gerek kendilerinin ve gerek halifelerinin gazavat ve fuhatları ve doğrudan doğruya kendi zatlerine taalluk eden tercümei halleri dahi hadis arasında mevki almış bulunuyordu.birinci asırda (Siyer ve megazi-

(سیر و مغازی) hadisden ayrılarak bunlara dair mustakil ve münferit kitaplar vucude getirilmeğe başladı (vehbibni münebbih - 34 - 110 - H) (وهب بن منبه) (Magazî - مغازی) ye dair ilk defa' bir kitap vucude getirmiş idi. Peygamberimizin (Siyer - tercümei hal) ine dairde (Urve tibnizzübeyr, 23-94-h- عمروة بن الزبير) bir eser yazmıştır. İslamda ilmî surette ilk tarihî hareketin, mebdde noktaları bu eserler oldukları gibi tarih ma'nasını en bariz surette gösteren eserlerde bunlardır.

bugün vaizlik didiğimiz (kassalık - قاصد) dahi bu cins hareketlere iltihak idiyor idi. peygamberimizin mescidinde (Ömeribnilhattab)ın son zamanlarında ilk def'a olarak (Temîmüddari - تميم الداری) vaaz etmeğe başlamış idi. (yemen) hıristiyanlarından olup hicretin dokuzuncu senesinde islâm dînini kabul itmiş olan buzat (Nasraniyat - نصرانيات) a ait birçok şeyler rivayet ider idi. vaizlik umûmi temayülata uygun geldiğinden suratle ilerlemiş idi.

Tergip ve terhibi istıhtaf iden bu meslek haberlerde doğruluktan ziyade efkârı cezbe ehemmiyet verdi ğinden azzaman zarfında avamfirib vaizler ile şehirlér dolmuş idi.

içlerinde (Hasanı basri - حسن بصرى) gibi ciddiolanları pek az idi (Haccac - حجاج)ın buzatın vaazlarını dinledikten sonra hakkında söylediği sözler için müracaat et (İhyaululum - إحياء العلوم) S 289, İstanbul basması, âlem matbaası) bu vaizler yahudilik ve hıristiyanlık efsanelerinden bir çoklarının müslimler arasında intişar etmesine sebep oldukları bunların ekseriyya istinat ettikleri kimseler (vehbibni münebbih - وهب بن منبه) ile (kâ'bül ehbar - كعب الأحياء) di.

3 — Mantık, kimya ve saireyedair olan hareket : İslamdaki ilk fikrî karakterlerden biride bu kol üzerinde yürüyor idi. evvelce süylediğimiz vechile islam tarafından feth olunan memleketlerde (Süryanî) medreselerinde felsefî ve tabiî ve riyazî dersler tedris olunmakta idi. halifelerin saraylarında hıristiyanlardan tabibler bulunuyorlar idiki bunların ekseriysi bu medreseler de okumuş olan feylesoflar idiler. çünkü (kindî - كندی) ve (İbnisina - ابن سينا) ve (İbnirüşd - ابن رشد) gibi islam feylesoflarında dahi görüldüğü vechile bunlarda tıb ile felsefeyi ayırmamış idiler. (İbni ebi usaybia - ابن أبي أصيبعة)nın (tabakat - طبقات)ından halifelerin saraylarında bulunmuş olan bu tabiblerden bir çoklarını öğrenmek mümkündür.

(Ahbarül hükema - أخبار الحكماء) Sahibi (kıftî - قفطي)nın yahudî olarak gösterdiği (Mascüveyh - ماسرجويه) dahi (Ömeribni abdul aziz - عمر بن عبدالعزيز) zamanında tıptan (Ehrun - إهرن)ın bir eserini bu halife namına arapçaya tercüme itmek suretiyle hizmet itmiş idi.

(Emevî)lerden sonra (Ebu caferilnecur - أبو جعفر المنصور) zamanında

(Cündisabur-چندیسابور) medresesindeki tabiplerin reisi (Corcis-جورجیس) i sarayına çelp etmiş idi. Yunanca, Farisî, Arabî, Süryanî lisanlarını bilen bu muktedir zat yunancadan arabcaya tıbbî eserler tercüme ettiği gibi bizzat (Mansur)u tedavi etmiş idi. Bu halife arabcaya nücüm, hendese ve tıbbâ dair eserler tercüme ettirdiği gibi bunun devrinde (İbnilmukaffa'-ابن المقفع) tarafından (kelile ve Demne-كليله و دمنة) arabcaya tercüme edilmiş idi .

[(Me'mun - مأمون) halifenin sarayında bulunanlardan İranlı (Seh-libni harun - سهل بن هرون) (kelile ve demne)ye (Sağra ve Sa'le-ثغر و ثعلبه) namiyle bir nazire vücüde getirmiş ve bunda (kelile ve Demne)de olduğu gibi hayvanatın ve kuşların dillerinden arablar arasında mün-teşir olan hikmetleri zikretmiştir. (Tesbiti delâli nübüvveti seyyitna Muhammet - تثبت دلائل نبوة سيدنا محمد - عبد الجبار) kitabı, (Şehit Ali paşa) kütüphanesi, Nu. 1575].

Bu tercemeişi (Me'mun) zamanında harareflenmeklemantikve felsefeye dair arabcaya bir çok eserler terceme idilmiştir ki mezkür (İbnilmukaffa - ابن المقفع) (kelile)den başka bu ilımlere dair eserler dahi tercüme etmiş idi. (İklidis) ve (Mucasit) dahı (Me'mun) zamanındaki tercümeden evvel arabcaya tercüme idilmiş idi. halife (Me'mun)u takliden ileri gelen me'murlar ve servet sahipleri yunanca, acemce, Suryanca, Sanskrit ve Lafineden muhtelif mevzu'lara dair kitablar tercüme ettirmekte olduklarından (Ba'dat-بغداد) her taraftan gelen her cins mü-tercimler ile dolmuş idi.

haifelerden başka kendi namlarına eserler tercüme ettirenler için de (Beni musa - بني موسى) denilen üç biraderler bu hususdaki fedakârlık-larile meşhurdurlar.

[Bunlara dair (Beni musa) namında tarafımdan yazılmış olan eski bir munuğrafiye müracaat buyrula] bu mütercimlerin çoğu hiris-tiyan olduğu halde içlerinde (Sabitibni Karre - ثابت بن قره) gibi (Sabî - صابئ) olanlardahi vardır. Bunlardan (Resail - رسائل) sahibi meşhur münşi (Ebu ishak İbrahimibni hilal - ابو اسحاق بن ابراهيم بن هلال) ibtida badatta halifenin sır kâtibi ve bilahere (Divanirresail — ديوان الرسائل) nazırı olmuş idi ki bu muhtelif mezheplere mensup olan kimselerin bu sıkı irtibat neti-ceside İslam itikatları üzerinde yalnız tercüme ettikleri kitablarla degil, şahsiyyetleriyle de te'sir icra etmiş olduklarını inkâr kabil degildir.

Mabadi var

929 - 9 - 6 İstanbul - küçük langa

M. Şerefeddin

İstanhul darülfünnn ilahiyat faköltesi

kelan tariki Müderris

İlahiyat : 2